

ელექტროენერგეტიკის რეგულირების მიკროეკონომიკური ასპექტები

მარინა ჩავლეიშვილი

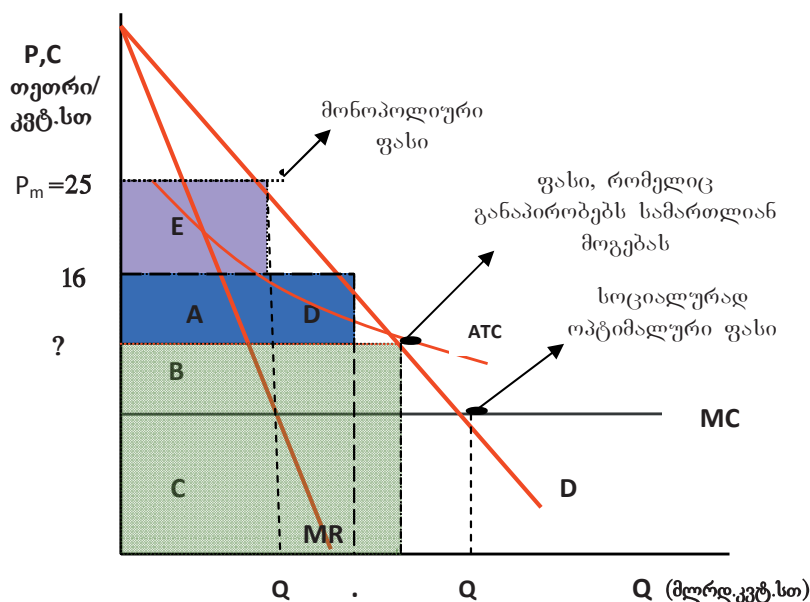
თსუ აკადემიური დოქტორი

მონოპოლიურია დარგი, სადაც ცალკეულ მწარმოებლებს გააჩნიათ ამ დარგში ფასისა და პროდუქტის მოცულობაზე კონტროლის რაიმე საშუალება. მონოპოლიების წარმოშობის ძირითადი მიზეზებია დარგში შესვლის ბარიერები და მასშტაბის ეკონომიის შედეგად მიღებული მნიშვნელოვანი მოგება. წმინდა მონოპოლიური დარგები ძირითადად ბუნებრივი მონოპოლიების სახით არსებობენ და ისინი რეგულირებას ექვემდებარებიან.

ნაშრომში წარმოდგენილია ბუნებრივი მონოპოლიების მიკროეკონომიკური ანალიზი ელექტროენერგეტიკის მაგალითზე.

ბუნებრივი მონოპოლიის მქონე დარგებში (რკინიგზა, სატელეფონო კავშირი, ბუნებრივი გაზი, ელექტროენერგეტიკა და სხვა), არასასურველია ბევრი ფირმის არსებობა. თითოეული ფირმის საშუალო დანახარჯები საკმაოდ მაღალი იქნებოდა. მუდმივი დანახარჯების სიდიდის გამო მოთხოვნის (D) მრუდი, ATC მრუდს კვეთს იმ წერტილში, სადაც საშუალო დანახარჯები ჯერ კიდევ მცირდება.¹ მცირე დანახარჯები კი მიიღწევა მაშინ, როდესაც დარგში მხოლოდ ერთი მწარმოებელია. თუ გავანალიზებთ ბუნებრივი მონოპოლიის პროდუქტზე მოთხოვნის, ზღვრული, საშუალო დანახარჯებისა და ტარიფების პარამეტრებს, შეიძლება ჩამოვაყალიბოთ შემდეგი მიკროეკონომიკური შედეგი: რეგულირებამ შესაძლებელია დააწესოს ტარიფი, რომელიც სამართლიან (ტარიფი ფარავს საშუალო დანახარჯს), სოციალურად ორიენტირებულ (ტარიფი ზღვრული დანახარჯის ტოლია) და მონოპოლიურ (ტარიფი აჭარბებს საშუალო დანახარჯს) მოგებაზე იქნება ორიენტირებული (იხ. ნახაზი 1).

1 ს. ფიშერი, რ. დორნბუში, რ. შმალენზი, მიკროეკონომიკა, თბ. 1997. რედ. კ. ლურწყაია, ტომი 2, გვ., 34-37.

ნახაზი 1. რეგულირებული მონოპოლია

მაქსიმალური ტარიფი (ფასი), რომელიც ზღვრული დანახარჯების ტოლია სოციალურად ოპტიმალური ფასით არის ცნობილი. ამ დროს ფირმა ვერ ანაზღაურებს საშუალო დანახარჯებს, რაც გამოიწვევს ზარალს (მოკლევადიან პერიოდში) ან გაკოტრებას (გრძელვადიან პერიოდში). აღნიშნული პრობლემის რეგულირებას ახდენს სახელმწიფო, კერძოდ, მან უნდა გასცეს სუბსიდიები ზარალის დასაფარავად, საფასო დისკრიმინაციის საშუალებით მოხდეს ფირმის დანახარჯების დაფარვა ან გარკვეულ დონემდე უარი უნდა ითქვას რესურსების ეფექტიან განაწილებასა და ზღვრული დანახარჯების საფუძველზე დანესებულ ფასწარმოქმნაზე. ამ დროს შეიძლება დანესდეს ფასი, რომელიც უზრუნველყოფს სამართლიანი მოგების მიღებას. რეგულირებამ საზოგადოებრივი თვალსაზრისით უნდა გააუმჯობესოს მონოპოლიის საქმიანობის შედეგები, კერძოდ, დაწიოს ფასი, გაზარდოს წარმოების მოცულობა და შეამციროს მონოპოლისტის ეკონომიკური მოგება.

ელექტროენერგიის მომწოდებელი კომპანიების ტექნოლოგია

მოითხოვს მაღალ მუდმივ დანახარჯებს. ამ დარგში მაღალია საწყისი ინვესტიციები, თუმცა, იმისათვის, რომ მომხმარებელს ელექტროენერგიის დამატებითი კილოვატი მიანოდო, საჭიროა მცირე დამატებითი ხარჯები. ამდენად, ბუნებრივი მონოპოლია მაღალი მუდმივი და დაბალი ზღვრული დანახარჯებით ხასიათდება. ამიტომაც ზღვრული დანახარჯების მიხედვით ფასწარმოქმნა მონოპოლიას უმცირეს მოგებას.

დასახელებული პრობლემებიდან გამომდინარე მნიშვნელოვანია სახელმწიფო პოლიტიკა ბუნებრივ მონოპოლიებთან მიმართებაში. ბევრ განვითარებულ ქვეყანაში მარეგულირებელი კომისიები განსაზღვრავენ, თუ რომელი დანახარჯები ჩართონ რეგულირებადი კომპანიების მომსახურების ღირებულებაში. ცალკეული დანახარჯების გათვალისწინებაზე უარის თქმას შეუძლია კომპანიის კაპიტალდაბანდებები და ინვესტიციების მოზიდვის შესაძლებლობები შეამციროს, კომისიები ცდილობენ დაარეგულირონ დანახარჯები მათ განხორციელებამდე. კომპანიამ მარეგულირებელი ორგანოსაგან საკუთარი კაპიტალდაბანდებების პროექტზე სერთიფიკატი უნდა მიიღოს, თუ სურს, რომ მომავალში შექმნილი აქტივები გათვალისწინებულ იქნას ტარიფების დადგენისას. ამასთანავე, კაპიტალდაბანდებების სერთიფიკაციის მოთხოვნა არ არის დამოკიდებული მათი დაფინანსების წყაროებზე. აშშ-ს ელექტროენერგეტიკაში კაპიტალდაბანდებების მხოლოდ მესამედი ხორციელდება შიდა (ამორტიზაციის დანარიცხებისა და გაუნაწილებელი მოგების ნორმით), ხოლო ორი მესამედი გარე წყაროებიდან ფინანსირდება (კაპიტალის ბაზარზე ნასესხები კაპიტალით ან აქციების ემისიით).

საქართველოში კონკურენციული კანონმდებლობის სამართლებრივი ფორმირება 1996 წლიდან დაიწყო. სახელმწიფომ მიიღო კანონი „მონოპოლიური საქმიანობისა და კონკურენციის შესახებ“, შექმნა ცალკეული დარგების მარეგულირებელი სამართლებრივი ნორმები. სწორედ ამ მექანიზმების საშუალებით ახდენდნენ დამოუკიდებელი მარეგულირებელი ეროვნული კომისიები ანტიმონოპოლიური პოლიტიკის რეალიზაციას, მათ შორის საქართველოს ენერგეტიკის მარეგულირებელი ეროვნული კომისია – სემეკ-ი.

სატარიფო პოლიტიკა ბუნებრივი მონოპოლიის მქონე დარგისათვის, მათ შორის ელექტროენერგეტიკაში მნიშვნელოვანია. ტარიფების დადგენის ამოსავალი პრინციპები განსაზღვრულია საქართველოს

ექონომიკური რეფორმა-ანალიზი, პრობლემები, პერსპექტივები

კანონში „ელექტროენერგეტიკისა და ბუნებრივი გაზის შესახებ“. მისი მიზანია ელექტროენერგიის წარმოების, გადაცემა-დისპეჩერიზაციის, განაწილების და მოხმარების ეფექტიანობის ამაღლება, ადგილობრივი და უცხოური ინვესტიციების მოზიდვა დარგის რეაბილიტაციისა და განვითარების მიზნით, ბაზარზე კონკურენციის უზრუნველყოფა. ტარიფების დადგენის მეთოდოლოგიური საფუძველია სრული ღირებულების პრინციპი, სადაც აისახება ყველა დანახარჯები საცალო ფასის ჩათვლით.

გავანალიზოთ რა მდგომარეობაა დღეს საქართველოს ელექტროენერგიის ბაზარზე. ენერგოსექტორში ორი მსხვილი მომწოდებელია: „ენერგო-პრო ჯორჯია“ და „თელასი“. „ენერგო-პრო ჯორჯია“ კახეთისა და თბილისის გარდა საქართველოს მთელ ტერიტორიაზე აწვდიან ელექტროენერგიას, ხოლო „თელასი“ – თბილისის მოსახლეობას ამარაგებს. სემეკ-ის 2008 წლის დადგენილების თანახმად მოქმედებშია შემდეგია ტარიფები (დღგ-ს ჩათვლით): 101 კვტ.სთ.-ის ჩათვლით 13 თეთრი, 101 კვტ.სთ.-დან 301 კვტ.სთ.-მდე 16 თეთრი, 301 კვტ.სთ.-ზე ზემოთ 17,6 თეთრი¹.

ბოლო 10-15 წლის მანძილზე ტარიფები ინტენსიურად იზრდებოდა (1998 წელთან შედარებით 3,5-ჯერ არის გაზრდილი), თუმცა 2008 წლიდან იგი ფიქსირებულია. ზრდა გამოწვეული იყო „ეი-ი-ეს“ თელასის მიერ განხორციელებული ჭარბი ინვესტიციებით (120 მლნ. დოლარი). ამ თანხას ამოღებას კომპანია გაზრდილი ტარიფის ხარჯზე ახორციელებს. 2003 წელს, როდესაც ამერიკული კომპანია „ეი-ე-სი“ ჩაანაცვლა რუსულმა „ინტერ რაო-ეს“-მა, ამერიკულ კომპანიას უკვე ამოღებული ქონდა თავისი დანახარჯები. ჩამოწერილი იყო 210 მილიონი დოლარი. შესაბამისად, რუსული კომპანია ნაკლები დანახარჯებით შემოვიდა, მიუხედავად ამისა, მათ ტარიფის გაზრდა მოითხოვა და მიზეზად „თელასზე“ განეული ხარჯები დაასახელა. ეს მოთხოვნა სემეკმა 2005 წელს დააკმაყოფილა.

საინტერესოა, რამდენად დაცულია მომხმარებელი მონოპოლიური ფასისაგან და ფარავენ თუ არა დარგის სუბიექტები განეული მომსახურების საფასურს? სემეკ-ის დადგენილებით საქართველოში წარმოებული ერთი კვტ/სთ ელექტროენერგიის თვითღირებულება

¹ საქართველოს ენერგეტიკისა და წყალმომარაგების მარეგულირებელი ეროვნული კომისიის დადგენილება 33 „ელექტროენერგიის ტარიფების შესახებ“, 2008 წელი 4 დეკემბერი.

4,45 თეთრია, მისი ე.წ. საცალო ღირებულება კი – საშუალოდ 16 თეთრი, ასევე სემეკის ინფორმაციით დისპერსიზაციისა და დანაკარგების დანახარჯი 1 თეთრია. ე.ი. გამანაწილებელ კომპანიებს 1 კვტ/სთ ელექტროენერგია დაახლოებით 6 თეთრი უჯდებათ, მარგამ დაწესებული ტარიფები საკმაოდ მაღალია. ამას ემატება გადაცემის, დისპერსიზაციის, განაწილების ტარიფები. 2006-2012 წლის საშუალო მონაცემით ელექტროენერგიის საცალო ტარიფი ყველა დანახარჯის გათვალისწინებით საშუალოდ 13,37 თეთრს შეადგენს.¹ ექსპერტებს არაერთგვარი შეხედულება აქვთ იმასთან დაკავშირებით, თუ რომელია სოციალურად ორიენტირებული ფასი, რომელიც მომხმარებელსაც დაიცავს მაღალი გადასახადისაგან და მწარმოებლებსაც ექნებათ სამართლიანი მოგება. ზოგიერთი ექსპერტის გაანგარიშებით ტარიფი 9 თეთრს არ აღემატება. ელექტროენერგიაში მომხმარებელი გაცილებით მაღალ თანხას იხდის. როგორც მონაცემები ადასტურებს დარგში არსებულ კომპანიებს მაღალი მოგება აქვთ („თელასის“ მოგება 2008-2010 წლებში შესაბამისად – 60414 ლარი, 58721 და 69311 ლარი)².

ელექტროენერგიის არსებული ტარიფის პირობებში გამანაწილებელი კომპანია იღებს გარკვეულ ზემოგებას. ეს ზემოგება 1 კვტ.სთ. ელექტროენერგიაზე დაახლოებით 6-7 თეთრს შეადგენს. გამანაწილებელი კომპანიის მიერ მთელი წლის განმავლობაში მიღებული ზემოგება ნახაზზე 1 წარმოდგენილია A და D არეებით, რომელთა ფართობიც ტოლია $0.07 \times 1.95 = 136.5$ მლნ ლარის. რაც ნიშნავს, რომ თბილისის თითოეულ მომხმარებელს (საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახურის მონაცემებით თბილისის მოსახლეობის რიცხოვნობა 2010 წელს 1.152 მლნ. კაცს შეადგენს) მთელი წლის მანძილზე უწევს $136.5 / 1.152 = 118$ ლარის ოდენობის ზედმეტი საფასურის გადახდა. ამკარაა, რომ მომხმარებელი საკმაოდ მაღალ ტარიფს იხდის ელექტროენერგიაში. მიუხედავად ამისა, მომხმარებელი ელექტროენერგიის მონოპოლიური ფასისაგან დაცულია.

მართალია 2008 წლის შემდეგ ტარიფები არ გაზრდილა, მაგრამ მხედველობაში უნდა მივიღოთ ის ფაქტიც, რომ ელექტროენერგიის გადასახადს დაუკავშირდა დასუფთავების გადასახადი (1 კვტ/სთ ელექტროენერგიაზე 5 თეთრი დღგ-ს ჩათვლით), რომელმაც თბილის-

¹ www.minenergy.gov.ge

² სააქციო საზოგადოება „თელასი“, წლიური ანგარიში, 2010 წლის შესრულებული სამუშაოს შედეგები.

ეკონომიკური რეფორმა-ანალიზი, პრობლემები, პერსპექტივები

სელი მომხმარებლების საშუალო დანახარჯები კომუნალურ გადასახადებზე გაზარდა. ზამთარში ელექტროენერგიის ხარჯი იზრდება, როცა ნარჩენები ზაფხულის სეზონზე უფრო მეტია. უმჯობესი იქნება თუ ზამთრის თვეებში, როდესაც ელექტროენერგიის მოხმარება იზრდება, დასუფთავების გადასახადი იყოს უფრო მცირე, ვიდრე წელიწადის სხვა დროს, რაც მომხმარებელს შედარებით გაზრდილი გადასახადისაგან დაიცავს.

დარგში მდგომარეობის გაუმჯობესების მიზნით მნიშვნელოვანია 40 ჰიდროელექტროსადგურის პროექტი, რომელთა ჯამური სიმძლავრე 1872 მგვტ-ია, ხოლო საშუალო წლიური გამომუშავება 7350 მლნ კვტ/სთ-ს გადააჭარბებს. აღნიშნულ პროექტებში სავარაუდო ინვესტიცია 3 მლრდ. აშშ დოლარს აღწევს. ინვესტიციების 30 %-ზე მეტი თურქეთის, დანარჩენი ჩეხეთის, აზერბაიჯანის, ინდოეთის და ადგილობრივ კომპანიებზე მოდის. პერსპექტივაში აღნიშნული პროექტიები რეალიზაცია საქართველოს საექსპორტო პოტენციალს გაზრდის.

ამრიგად, საქართველოს ეკონომიკის განვითარებისათვის ელექტროენერგიის განვითარებას მნიშვნელოვანი როლი აკისრია. პერსპექტივაში მოთხოვნა ელექტროენერგიაზე მზადი ტენდენციით ხასიათდება. მაგრამ მიგვაჩნია, რომ ელექტროენერგიაზე საერთო მოთხოვნის ზრდამ არ უნდა დააზარალოს ქართველი მომხმარებელი, რადგან საქართველოს აქვს პოტენციური დაბალი დანახარჯებით აწარმოოს ელექტროენერგია. მნიშვნელოვანია ტარიფების გადახედვა, ხარჯების უფრო კონკრეტულად და გამჭვირვალედ დადგენა, რათა დადგინდეს ეფექტური ტარიფი, რომელიც მისაღები იქნება როგორც ენერგომომწოდებლების, ისე მომხმარებლებისათვის და საბოლოოდ გაზრდის საზოგადოებრივ კეთილდღეობას.